

Literatura a jazyk v objetí politiky i politika v objetí jazyka a literatury

POSPÍŠIL, I., PRZYBYLSKI, M., ŠAUR, J. a kol.: *Slovanské literatury a jazyky v objetí politiky (20. století)*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Brno 2015, 165 stran, ISBN 978-80-210-8068-3.

Kniha *Slovanské literatury a jazyky v objetí politiky (20. století)* je v pořadí třetí kolektivní monografií¹, ve které prezentují výsledky svých výzkumů jak zkušení vědečtí pracovníci, tak i mladí výzkumníci a doktorandi Masarykovy univerzity.

Po pádu několika totalitních režimů a následném čtvrtstoletí zdánlivě neohrožitelného míru se dnes začíná geopolitická situace v Evropě i ve světě opět vyhrocovat a politika se stává významným činitelem, který slovanské literatury i jazyky ovlivňuje více, než bychom si přáli. Možná i z toho důvodu zvolili autoři publikace politiku za jednotící prvek celého svazku. Jejich cílem rozhodně není postihnout vliv politiky na slovanský areál v úplnosti, pomocí případových studií však historii dvacátého století demonstrují dosti věrně.

První část knihy, která je znatelně obsáhlejší (osm kapitol z deseti), je zasvěcena příspěvkům literárněvědným, ve kterých se autoři a autorky věnují vlivu politiky na slovanské literatury nejen ve 20., ale i s přesahem do 21. století. Převís příspěvků literárněvědných nad jazykovědnými může být způsoben tím, že v literatuře se společenské změny projevují rychleji než v jazyce, který je kodifikován a obvykle trvá delší dobu, než se výrazy z mluveného jazyka stanou normou, nebo se alespoň projeví v psaném jazyce.

Kapitola **Iva Pospíšila**, která monografii otevírá, klade hned v úvodu provokativní otázku, zda mají být při změně politického režimu zatracena díla, která vznikla v souladu s některou z tzv. zločineckých ideologií. Otázku nechává autor otevřenou, odpověď však pozorný čtenář najde v jedné z následujících kapitol. Ivo Pospíšil se ve svém příspěvku zabývá tím, jak vývoj politického dění a společenských nálad po roce 1989 ovlivnil nejen tematické zaměření české a slovenské literatury, ale i žánrovou rozmanitost a náplň či podobu žánrů samotných. Velké množství české i slovenské postmoderní produkce se podle autora pohybuje v hraniční zóně, neboť neustále balancují mezi krásnou literaturou a literaturou faktu, což nemusí být z estetického hlediska vždy prospěšné. Jako příklad spojování dokumentu a beletrie uvádí mimo jiné Reinerovo dílo *Básník. Román o Ivanu Blatném*. Kromě tohoto hraničního žánru

1 PRZYBYLSKI, M., ŠAUR, J. a kol.: *Podoby a proměny města ve slovanských a vybraných neslovanských kulturách, literaturách a jazycích*. Brno 2013. PRZYBYLSKI, M., ŠAUR, J. a kol.: *Mladá slavistika. Současné trendy ve výzkumu slovanských literatur, jazyků a kultur*. Brno 2014.

se autor důkladně zabývá také memoárovou literaturou, která dnes podle něj trpí nedostatkem odvahy, což je typickým příznakem naší doby. Tato opatrnost je způsobena neexistencí vyhraněné individuality, „což je velmi dobrá příprava na snadné přijetí nových, kolektivisticky, masově, stádně laděných politických [...] systémů“ (s. 25).

Odras doby v psaných textech studuje i **Eliška Gunišová**, která se zabývá politickými pamflety, které jsou příkladem toho, jak se literatura stává aktivní nositelkou politických myšlenek v rámci politického boje. Ve své stati autorka přibližuje čtenářům reprezentativní vzorek slovenské literární tvorby 50. a 60. let 20. století, kterou je podle ní možné vystihnout slovem schizofrenní, neboť autoři museli svádět neustálý boj mezi svým svědomím a politickou mocí. Konfrontace svědomí pak musela nutně vyústit v kritiku mířenou do vlastních (politických) řad, ale i do vlastního nitra, což autorka demonstuje na příkladu tvorby dvou slovenských autorů (Dominik Tatarka a Ladislav Mňačko), kteří se staví proti zažitým literárním normám. Jejich autorský záměr, který byl podmíněn změnou tehdejší politické atmosféry, výrazně determinoval i žánrovou formu jejich děl, kterou se stal právě politický pamflet.

Z areálu západoslovanského se směrem dál na východ přesunují dvě kapitoly polonistické. První z nich, jejíž autorkou je **Jaroslava Smejkalová**, popisuje celoživotní boj s dějinami u autora, který do polské literatury vstoupil v období sice již končící doktríny socialistického realismu, avšak v období stále dost nepříznivém pro autora, který si o sovětském systému nedělal žádné iluze. Prizmatem starých antických příběhů Zbigniew Herbert komentuje aktuální politické dění v tehdejší socialistickém Polsku, což autorově básnické metodě vysloužilo označení neoklasicistická. Mnohvrstevnatost estetických vjemů autorovy tvorby i jeho politické názory autorka demonstuje na četných komentovaných ukázkách z jeho díla. Zajímavá je postava a zároveň básníkovo alter ego pan Cogito, kterou Zbigniew Herbert poprvé představil ve stejnojmenné sbírce z roku 1974 a kterou literární vědci považují za jeden z největších a nejgeniálnějších počínů tohoto básníka. Autorka na několika ukázkách spojených s touto postavou dokládá Herbertovy vysoké morální kvality, které se projeví mimo jiné v souvislosti s činností polské Solidarity.

S druhým polonistickým tématem přispěl **Michal Przybylski**, který podal *Dvě svědectví o zamlčovaných událostech v politicky nepohodlném prostoru s podtitulem O próze W. Odojewského a J. Mackiewicze*. Oním nepohodlným prostorem bylo východní pohraničí meziválečného Polska, na jehož multietnické obyvatelstvo měla válka mimořádně ničivý dopad. Právě území tzv. Kresů, tedy bývalých polských území, se stalo jedním z témat, díky nimž v dílech s ukrajinskou tematikou Odojewski dokázal, že se polská literatura dokáže s traumatizujícím tématem druhé světové války vyrovnat i pomocí rozsáhlých epických celků. Stejně jako Odojewski, i Mackiewicz popisuje

morální i geopolitický rozklad pohraničního území, tentokrát však nikoli z perspektivy polsko-ukrajinského, nýbrž polsko-litevského pohraničí. Oba autory spojuje nejen jejich emigrantský osud a zájem o území Kresů, ale také to, že byli nesmlouvaví ke komunistickému režimu, takže byli ve své vlasti jednoznačně *personae non gratae*. Je však otázka, zda mohli tito autoři považovat nějakou konkrétní zemi za svou vlast. Například Mackiewicz za ni považoval východní Evropu jako celek.

Do středoevropského areálu se čtenář vrátí v kapitole **Josefa Šaura** nazvané *Socialistický realismus v lužickosrbské literatuře ve 2. polovině 40. a v 50. letech 20. století*. Dalo by se říci, že tato kapitola částečně odpovídá na otázku, kterou o několik stran výše položil Ivo Pospíšil. Měli bychom při změně politického režimu ztratit díla, která vznikla v souladu s tehdejší ideologií? Šaur upozorňuje na to, že ačkoli lužickosrbská literatura vyhovovala požadavkům socialistického realismu, nebylo to způsobeno slepou poslušností lužickosrbských spisovatelů, ale spíše specifickým vývojem, kterým si tento nejmenší slovanský národ prošel. Optimistické ladění realistických děl a zatracování vnějších nepřátel Sovětského svazu bylo kromě jiného způsobeno tím, že po roce 1948 se lužickosrbskému obyvatelstvu a jeho jazyku i kultuře dostalo nebývalé ochrany a rozvoje, což v takové míře nikdy předtím nezažil. Ani toto nadšení a vděk však nebránilo pozdějšímu vystřízlivění, plynoucímu z násilné kolektivizace a necitlivé industrializace (např. v důsledku výstavby energetického kombinátu Černá pumpa zanikla řada lužickosrbských vesnic a byla nenávratně poškozena krajina), takže se i lužickosrbsští umělci začali od 2. poloviny 60. let od oslavování socialistických úspěchů a povinné tvůrčí metody postupně odvracet.

Vliv socialistického realismu na životy a tvůrčí osudy sovětských spisovatelů řeší v kapitole nazvané *Zápas člověka o lidské hodnoty v realitě 20. a 30. let 20. století* i **Lenka Paučová**. Jako příklad zhoubného vlivu vměšování se do tvůrčího procesu uvádí Michaila Bulgakova, který svůj zápas o svobodný umělecký projev a tudíž i důstojnou existenci sice neprohrál, z bitvy však vyšel jako člověk zlomený a nadobro vyčerpaný.

V kapitole **Kateřiny Kolářové** se čtenář přesouvá na území jižních Slovanů a do žánru dramatu. Kolářová kromě nástinu vývoje chorvatského divadelního dramatu po druhé světové válce na příkladu nejhranější chorvatské hry *Představení Hamleta ve vsi Dolní Mrduša* (Ivo Brešan) vymezuje a charakterizuje pojem „politické divadlo“.

Poslední literárněvědná kapitola zůstává v jihoslovanském areálu, věnuje se však tzv. devátému druhu umění, který nebývá v odborných publikacích často zastoupen. **Pavel Pilch** se ve svém textu zabývá *Jihoslovanským komiksem ve 2. polovině 20. století a jeho politickými aspekty*. Komiks se v bývalé Jugoslávii vždy těšil nebývalé popularitě a jeho kořeny sahají až do 19. století. Stejně jako v případech předchozích dvou kapitol, i zde se vývoj tohoto uměleckého druhu zkomplikoval intervencí Sovětského svazu, neboť byl shledán za nemravný a ohrožující výchovu socialistického člověka. Pilch uvádí

zajímavý fakt, že důvodem takové nenávisti už k samotné umělecké formě (nikoli k obsahu) je mimo jiné to, že komiks se v SSSR téměř nepěstoval. Díky pozdějšímu uvolnění dostal komiks druhou šanci, stal se však nástrojem politiky, což na druhou stranu umožnilo vzniknout specifickému a na srbochorvatském území autochtonnímu žánru, tzv. partyzánskému komiksu. V pozdějším vývoji se komiks sice občas dostal z područí politiky, neustále se měnící situace v bývalé Jugoslávii jej však někdy více a někdy méně do jejích služeb opět povolala.

Kapitola nazvaná *Více socialismu, více demokracie* z pera **Nely Martinkové** otevírá lingvistickou část knihy, která je věnována vlivu politiky na slovanské jazyky. Martinková čtenáře provází obdobím politické transformace v 90. letech 20. století v Bulharsku, kde podobně jako v jiných postsovětských zemích docházelo k přechodu z totalitního režimu na demokratický. Ačkoli byla podle autorky bulharská situace specifická tím, že transformace neprobíhala kvůli chybějící tradici disentu zdola, ale shora, jazyk politiky se po pádu komunismu nutně změnit musel. Ne vždy to bohužel byla změna k lepšímu, neboť bezobsažná socialistická klišé byla často nahrazena jazykem nenávisti a síly, patetikou, prvoplánovou euforií. Tak jako v mnoha jiných postsovětských zemích, i v Bulharsku si politici osvojili neformální jazyk, techniku vyhýbavých odpovědí či odbíhání od tématu. Přesto však byla 90. léta pro Bulharsko obdobím, kdy urazilo velký kus cesty k nalezení potřebné stability.

Knihu uzavírá kapitola **Antona Somova** o *Současné ruštině v objetí politiky*. V předchozí kapitole měl čtenář možnost vidět, že jazyk je silný nástroj, který může ovlivňovat chování lidí a potažmo výsledky politického boje. V této kapitole naopak uvidí, jak je jazyk ovlivňován extralingvistickými faktory zvnějšku. Somov ve své studii ukazuje, že ruský jazyk se mění nejen vlivem nových technologií a s nimi spojených anglicismů, ale navíc zdůrazňuje, že okolnosti společenského a politického směřování země mají na jazyk ne tak patrný, o to však silnější vliv. Z výsledků ankety Slovo roku za rok 2014 Somov usuzuje, že v ruském jazyce se začínají projevat silné tendence k jazykové agresii, které korespondují s celospolečenskou náladou a především pak s posledními událostmi na Ukrajině. Kromě sklonu k jazykové agresii si však autor všímá ještě jedné nové tendence, kterou je vliv tzv. hashtagů, jež ovlivňují ruský jazyk nejen na lexikální, ale i na slovtvorné úrovni. Toto téma je však v ruské jazykovědě oblastí prozatím opomíjenou, takže Somovova práce knihu *Slovanské literatury a jazyky v objetí politiky* sice uzavírá, zároveň však nechává dveře otevřené dalším zajímavým a plodným výzkumům.

Stanislava Špačková